

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 37-053.6:34

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.320570>

Ганна Товканець, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

Арсен Гавринець, здобувач третього (докторського) рівня вищої освіти
спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки”
Мукачівського державного університету

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Здійснено бібліографічний аналіз проблеми розвитку правової свідомості за напрямками: обґрунтування сутності правосвідомості як психолого-педагогічної категорії; з'ясування особливостей правової соціалізації особистості; розкриття педагогічних умов розвитку правової свідомості та особливостей правового виховання в сучасному соціальному середовищі. Розглянуто правову свідомість як процес кількісної та якісної зміни під впливом зовнішніх і внутрішніх, соціальних і природних, керованих й некерованих факторів.

Ключові слова: правова свідомість; правова культура; соціалізація; розвиток особистості; моральні цінності; правовиховна діяльність; учень; мотивація.

Лім. 21.

Anna Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Theory and Methods of Primary Education Department,
Mukachevo State University

Arsen Havrynets, Applicant of the Third (Doctoral) Level of Higher Education,
Speciality 011 “Educational, Pedagogical Sciences”,
Mukachevo State University

DEVELOPMENT OF STUDENTS' LEGAL AWARENESS AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

The article deals with the development of the legal consciousness of students as a psychological and pedagogical problem. The bibliographic analysis of the problem of development of legal consciousness is carried out in the following areas: substantiation of the essence of legal consciousness as a psychological, pedagogical and legal category; clarification of the peculiarities of legal socialization of an individual; disclosure of the pedagogical conditions for the development of legal consciousness and peculiarities of legal education in the modern social environment. The need to study the mechanisms of the development of legal consciousness of students is determined by the tasks of increasing the effectiveness of legal education and prevention activities, the goals of forming the spiritual world of a person. Based on the analysis of philosophical, psychological, pedagogical and legal literary sources, legal consciousness is considered as cognition of oneself in legal existence, choosing one's legal role, legal position, legally significant goals and actions, determining one's own place and significance in the world of law; as a process of quantitative and qualitative change under the influence of external and internal, social and natural, controlled and uncontrollable factors. It is emphasized that in the legal development of the individual, the motivational mechanism plays a decisive role, which determines the selectivity of the individual's relations to the surrounding world, to activity, and the future. The basis of legal consciousness is moral views; people evaluate legal phenomena and their place in the system of legal relations in terms of the moral categories of good and evil, justice and injustice, conscience, honour, etc. Emphasis is placed on legal socialization as the process of including an individual in legal relations, acquiring certain legal knowledge, beliefs and skills, and the ability to implement them in one's daily activities and relations with other people. Reflection in the field of legal consciousness is aimed at understanding the law and its norms, at understanding the ways and means of behaviour in the legal field, at organising and improving legal knowledge. It is determined that the formation of legal awareness is carried out simultaneously with the development of the personality. Success depends on legal awareness, motivation, purposefulness, hard work, perseverance, will, self-demandingness, level of reflection, etc.

Keywords: legal consciousness; legal culture; socialization; personality development; moral values; legal education activities; student; motivation.

Постановка проблеми. Вступ суспільства до постіндустріальної епохи та демократичні перетворення сприяють соціальній самоорганізації, розширенню умов для ефективного самоврядування індивідів. Необхідність вивчення механізмів розвитку правової само-

свідомості учнів визначається завданнями підвищення ефективності правовиховної та профілактичної діяльності, цілями формування духовного світу людини. Дослідження правової свідомості має важливе теоретичне і прикладне значення, оскільки спрямоване на забезпечення умов розвитку особистості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню сутності свідомості, зокрема правової свідомості, присвятили наукові роботи В. Войтов [5], Ю. Калиновський [10], Г. Костюк [12], О. Муращенко [15], О. Назаренко [16] та інші. Теоретико-правові засади розвитку правової свідомості розглядали Й. Васькович [4], О. Назаренко [16], Ю. Калиновський [10] та інші, які підкреслювали особливу важливість правових принципів та методів правової діяльності. О. Муращенко [15], В. Кутовий [13], В. Шапар [21] наголошували на актуальності формування правосвідомості, її функцій і структури.

До тлумачення змісту правової свідомості та механізмів забезпечення її формування зверталися І. Дідук [6], В. Загреб [8], О. Тітомир [18] та інші, визначаючи правосвідомість як форму суспільної свідомості, що є сукупністю поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства загалом до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним.

Формування і розвиток правосвідомості в учнів були предметом дослідження І. Дідука [6], В. Загреви [8], Г. Задорожної [9], О. Тітомира [18] та інших. Вони досліджували психолого-педагогічні чинники формування правових уявлень [9], сутність правового виховання особистості дитини [18], обґрунтували психолого-педагогічні умови формування правової культури особистості та фактори, які сприяють формуванню правової культури і правомірної поведінки: відповідний моральний клімат у сім'ї, поважне ставлення до закону з боку батьків; поінформованість учнів в доступній формі про законодавчу діяльність; формування переваги моделі правомірної поведінки засобами масової інформації та закладами освіти; взаємозв'язок правового виховання з патріотичним, трудовим, екологічним, моральним та іншими видами виховання; забезпечення взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства [8] тощо.

В. Абрамова і В. Швачка [1], О. Дробот [7], Ю. Калиновський [10], В. Кутовий [13] вивчали проблему правової соціалізації, наголошуючи на особливостях правової культури та правової свідомості особистості.

Значимо, що сучасні наукові джерела уможливають розглянути феномен правової свідомості та розвиток правової свідомості учнів у кількох площинах, що і стало предметом нашого дослідження.

Мета статті: на основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури обґрунтувати розвиток правової свідомості як педагогічну проблему.

Виклад основного матеріалу. Вивчення проблеми розвитку правової свідомості учнів дає можливість класифікувати наукові дослідження за певними напрямками: обґрунтування сутності правосвідомості як психолого-педагогічної категорії; з'ясування особливостей правової соціалізації особистості; розкриття педагогічних умов розвитку правової свідомості та особливостей правового виховання в сучасному соціальному середовищі.

домості як психолого-педагогічної категорії; з'ясування особливостей правової соціалізації особистості; розкриття педагогічних умов розвитку правової свідомості та особливостей правового виховання в сучасному соціальному середовищі.

Підкреслимо, що основні положення щодо сутності правової свідомості та її розвитку відображено в наукових дослідженнях таких авторів, як А. Войтов [5], І. Дідук [6], О. Дробот [7], М. Кашук [11], Г. Костюк [12], В. Кутовий [13] та інших.

Свідомість розглядається ними як цілісне уявлення людини про себе, ставлення до себе, самооцінка своїх якостей (внутрішніх і зовнішніх), усвідомлення своїх недоліків і переваг, визначення шляхів самовдосконалення і самовиховання [12].

Правову свідомість як один з механізмів правового регулювання суспільних відносин, особливістю якої є багатополарність правового впливу, досліджували В. Войтов [5] та М. Калиновський [10]. Як багаторівневе інтегральне утворення, що включає емоційно-чуттєву, раціональну, вольову сфери та виявляється у ставленні людини до себе, до інших людей, у діяльності та правовій поведінці, психологічні перетворення, за допомогою яких відбувається дія закономірностей і здійснюються переходи від причини до наслідку, розглядають правову свідомість І. Дідук [6], О. Дробот [7], Н. Манойло [14], О. Товканець [19] та інші. Й. Васькович наголошує, що правова свідомість – це особливий процес, змістом якого є, з одного боку, засвоєння людиною правового досвіду шляхом входження у соціально-правове середовище й систему соціальних зв'язків (правова соціалізація), а з іншого, процес активного відтворення людиною соціальних зв'язків з урахуванням її активної діяльності, життєвої позиції й включення у правове життя держави [4].

Так, В. Войтов, розглядаючи соціально-філософський зміст правових відносин, стверджує, що саме у правосвідомості виявляється прояв волі людини до життя у найрізноманітніших аспектах. Насамперед це стосується психічного і духовного складу особистості, свободи як цілеспрямованого вибору людиною з-поміж різних правових свобод, які становлять її консолідовану соціально-духовну сутність, та обов'язку як правової волі, наслідком прояву якої є культурне, цивілізоване суспільне життя людей [5].

Враховуючи твердження Г. Костюка, що свідомість загалом репрезентує сукупність духовно-пізнавальної історії людства, яка зберігається у пам'яті кожної особистості як її життєвий досвід, можемо зробити висновок, що кожна особистість є носієм індивідуалізованої правосвідомості. Тобто, можемо визначити, що правова самосвідомість – це пізнання себе в правовому бутті, вибір своєї правової ролі, правової позиції, своїх юридично значу-

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

психічних цілей і дій, визначення власного місця та значення у світі права.

М. Кашук [11] та В. Кутовий [13], аналізуючи питання правової культури, стверджують, що розвиток правової свідомості особистості – це процес кількісної та якісної зміни під впливом зовнішніх і внутрішніх, соціальних і природних, керованих та некеруваних факторів. Розвиток людини безпосередньо стимулюється внутрішніми рушійними силами, він зумовлений надзвичайно різноманітними обставинами, середовищем, що включає природні, соціальні, правові, культурні, психобіологічні фактори.

Процес розвитку правової свідомості особистості здійснюється на основі багатьох психологічних механізмів:

– залежно від вирішальних факторів детермінації: правова соціалізація, адаптація, інтеріоризація, індивідуально особистісні та психофізичні механізми;

– залежно від змістовних особливостей: пізнавальні механізми, мотиваційний механізм, механізм прийняття та освоєння ролі, захисні механізми, рефлексія, індивідуалізація, механізм самооцінки, емпатії, емоційні, вольові, психомоторні механізми;

– за соціально-психологічною підставою: наслідування навчання, переконання, ідентифікація, соціальне сприйняття, груповий тиск, маніпуляція, зараження, підпорядкування, соціальна інгібіція, фасилітація тощо [14].

Системою, яка включає різні умови, фактори і засоби, структури та відносини, зв'язки й інші психічні явища, що забезпечують формування, перебіг та регуляцію цього процесу і є динамічною, дослідники [12; 20] вважають психолого-педагогічні механізми розвитку правової свідомості особистості. Саме вони забезпечують ефективний вплив на правовий розвиток особистості та сприяють правовій соціалізації.

Особливості правової соціалізації особистості дослідники розглядають як загальний механізм правового становлення людини, формування та розвитку її правової сутності, зокрема її правової свідомості. Правова соціалізація, що у своєму розгорнутому вигляді означає повне усвідомлення людиною, громадянином своєї соціальної ролі, місця в соціальній структурі суспільства, вироблення самосвідомості становить необхідну і важливу частину загальної соціалізації [1].

Як зазначають В. Абрамова, В. Швачка, правова соціалізація – це процес включення особистості у правові відносини, набуття певних правових знань, переконань і навичок, здатність реалізувати їх у своїй повсякденній діяльності, у відносинах з іншими людьми. Правова соціалізація здійснюється у взаємодії біологічних та соціальних факторів розвитку людини. Поведінка людини залежить як від соціальних, так і від біологічних факторів. Причому пріоритетом є соціальні, оскільки особистість фор-

мується й діє у певному соціальному середовищі та її вчинки залежать не стільки від фізіологічних особливостей і стану організму, скільки від міжособистісних відносин різного рівня. Правова соціалізація включає вплив соціальних умов на людину, а також діяльність самої людини [1].

Соціалізація – це двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду через включення в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого, процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом та його активної діяльності, активного включення до соціального середовища [21]. Правова соціалізація може здійснюватися стихійно, у безпосередньому соціальному оточенні, і цілеспрямовано, на основі розробленої системи впливу на людину відповідно до соціального замовлення.

Правова соціалізація належить до процесу освоєння правових знань, норм, ролей, процедур дотримання законів, постає як механізм інтеграції індивіда у суспільство. В умовах демократизації правова соціалізація передбачає не тільки засвоєння правових норм, а й уміння творчо застосовувати норми права, відстоювати правовими засобами власні інтереси, а також права інших людей. У процесі правової соціалізації здійснюється не тільки типізація, а й індивідуалізація особистості, яка набуває самостійності, відносної автономності. Правова соціалізація здійснюється в єдності змін у цих трьох сферах. На процес соціалізації впливають багато об'єктивних (мега-, макро- мезо-, мікрофакторів) та суб'єктивних факторів (особистісні характеристики, індивідуальні особливості, психологічні властивості та стан особистості, рівень соціальної зрілості).

Складовою частиною процесу правової соціалізації виступають: правове виховання, правове навчання і просвітництво. Отримані знання допомагають індивіду формувати ціннісні орієнтації, соціальну установку, виступають стрижнем правової свідомості.

А. Гетьман, О. Данильян, О. Дзьобань [20], В. Загрева [8], Г. Задорожна [9], М. Кашук [11], О. Тітомир [18], О. Товканець [19] та інші наголошують, що рівень правової культури, трансформація правових вимог у звичку, в соціально активну поведінку значною мірою залежить від рівня та якості виховання. У процесі правового виховання важливо враховувати індивідуальні інтереси та потреби, реальні й потенційні можливості, унікальність і неповторність кожної особистості, проте не менш важливими є й інтереси суспільства, в якому живе людина. Свобода особистості не повинна порушувати права і свободи інших людей, суспільні інтереси. Органічна єдність інтересів індивіда та суспільства створює можливість формування сучасної цивілізованої правової особистості.

Становлення правової особистості здійснюється у сферах діяльності, розвитку її інтересів, потреб,

ціннісних орієнтацій тощо. У сфері спілкування набуваються навички цивілізованої взаємодії з навколишніми. У сфері самосвідомості відбувається становлення образу “Я”, визначення свого місця в правовому просторі, формуються самооцінка, ставлення до себе, контроль своїх дій та їх наслідків у кожній конкретній соціальній ситуації.

О. Батанов і Т. Кудлай [2], Д. Бойко [3], В. Загрова [8] умовами розвитку правової свідомості визначають мотиваційний механізм, ціннісні орієнтації та рефлексивні уміння. Мотиваційний механізм визначає вибірковість ставлення особистості до навколишнього світу, до діяльності. Мотив належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистісною властивістю або психологічною причиною, що зсередини спонукає до вчинення конкретних дій. Мотивом можуть виступати ідеали, інтереси, потреби, соціальні установки, цінності суб'єкта, що спонукають його діяти у певний спосіб. Сукупність провідних мотивів характеризує спрямованість особистості, що постає як системотвірний чинник. Мотиваційний механізм утворює взаємодію різних внутрішніх та зовнішніх факторів. До внутрішніх факторів належать потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, переконання, ідеали, установки та ін. Умови життя породжують певні потреби та інтереси, останні, своєю чергою, формують мотиви діяльності. Усі зовнішні спонукання, які впливають на поведінку особистості, можна назвати стимулами. Саме взаємодія мотивів і стимулів характеризує механізм мотивації. Мотивація не охоплює весь процес поведінки людини, але вона є основним психологічним стрижнем формування та здійснення поведінки. Реальною силою, яка змушує людину здійснювати певні вчинки, є переконання.

Найважливішим компонентом структури особистості, що характеризує та визначає її спрямованість, є ціннісні орієнтації [14]. Для того, щоб правові знання переросли в переконання, увійшли до системи ціннісних орієнтацій особистості, вони повинні проникнути у сферу почуттів та переживань. Правові емоції та почуття виражаються у переживаннях людини щодо загального права, своїх прав і обов'язків, правотворчої, правоохоронної діяльності тощо. Правові емоції, почуття, настрої, афекти, переживання мають істотний вплив на розвиток правової свідомості особистості.

Ціннісні орієнтації тісно пов'язані зі світоглядом особистості, який, зі свого боку, базується на знаннях закономірностей природи та суспільства. Взаємозв'язок світогляду і правосвідомості представлений переважно у змісті правових принципів (демократизм, справедливість, гуманізм та інших). Основою правової свідомості є моральні погляди: люди оцінюють правові явища, своє місце в системі правових відносин з погляду моральних категорій

добра і зла, справедливості та несправедливості, совісті, честі тощо. Правова свідомість перебуває у прямій взаємодії з іншими формами суспільної свідомості – економічною, екологічною, релігійною, філософською [20].

Усвідомленість правових відносин, на думку І. Дідука [6, 170], Г. Задорожної [9], В. Сухомлинського [17], є основою ставлення особистості до себе як до суб'єкта права. Рефлексія у сфері правової свідомості спрямована на осмислення права, його нормативів, на усвідомлення способів та засобів поведінки у правовому полі, на впорядкування і вдосконалення правових знань. Вона включає аналіз особистого й колективного досвіду правового спілкування, діяльності правових інститутів, визначає ставлення (оцінки) особистості до себе та інших людей, до способів і результатів своєї діяльності та діяльності інших. Рефлексія дозволяє повніше і точніше відобразити своє становище, дії та їх наслідки у правовій сфері, соціальні потреби, домагання суб'єкта, розширити правові знання, збагатити й поглибити правові навички, сприяє самовихованню.

У сучасній педагогічній літературі визначається, що формування правової свідомості здійснюється одночасно з розвитком особистості. Успіх залежить від правової поінформованості, мотивації, цілеспрямованості, працьовитості, наполегливості, волі, вимогливості до себе, рівня рефлексії тощо. Залежно від конкретної ситуації та особливостей самої особистості (віку, здоров'я, здібностей і можливостей, соціальної ролі, професії, майнового стану, міжособистісних відносин, світоглядної платформи тощо) значимість окремих механізмів змінюється.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових джерел засвідчує, що розвиток правової свідомості є актуальною проблемою сучасності. У наукових дослідженнях акцентується проблема формування та розвитку правової свідомості як внутрішнього суперечливого процесу, який залежить від спадковості, середовища, виховання та власної діяльності людини. Правова свідомість має особистісну неповторність, оскільки індивідуальне буття є діалектичною єдністю загального й особистісного. Правова свідомість особистості формується цілеспрямовано і стихійно та включає як засвоєний індивідом зміст суспільної правосвідомості, так і результат власного особистісного досвіду.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей розвитку правової свідомості з урахуванням суспільних і освітніх трансформацій на початку XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова В.М., Швачка В.Ю. Правова соціалізація школярів як об'єкт теоретико-правового дослідження. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 7–13.

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

2. Батанов О.В., Кудлай Т.П. Правове виховання. Юридична енциклопедія : В 6 т. Т. 5 : П–С. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. С. 40.
3. Бойко Д.М. Психологічні умови формування правової культури старшокласників : дис.... канд. психол. наук : 19.00.07. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2005. 211 с.
4. Васильович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу. *Право України*. 2008. № 6. С. 108–111.
5. Войтов В.В. Соціально-філософський зміст правосвідомості : дис.... канд. філос. наук : 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2007. 200 с.
6. Дідук І.А. Правові уявлення молоді як результат відображення реальності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; редкол.: С.Д. Максименко, М.М. Слюсаревський та ін.* Київ : Міленіум, 2007. Вип. 18 (21). С. 169–181.
7. Дробот О.В. Психологія управлінської свідомості особистості : дис. докт. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2015. 674 с.
8. Загрева В.Я. Правова культура старшокласників загальноосвітніх шкіл та інтернатів. *Проблеми педагогічних технологій : збірник наукових праць*. Луцьк : ВАКО, 2002. № 3. С. 96–202.
9. Задорожна Г. Правове виховання особистості дитини : поняття, сутність, особливості. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 4 (7). С. 12–17.
10. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість як соціальний феномен: структура, рівні та функції. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2005. Вип. 2 (23). С. 118–122.
11. Кашчук М.Г. Правове виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. 249 с.
12. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.Н. Проколієнко. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
13. Кутювий В.В. Правова культура та правова свідомість: взаємозалежність та взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 36–41.
14. Манойло Н.Г. Світоглядно-мотиваційна визначеність правосвідомості: соціально-філософський дискурс : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2008. 183 с.
15. Муращенко О. Структура правосвідомості. *Молодь і ринок*. 2024. № 10 (230). С. 91–95.
16. Назаренко О.А. Теоретико-правова характеристика правосвідомості. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 3–8.
17. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори : в 5 т. Т. 2. 1976. С. 49–416.
18. Тітомир О.С. Правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.
19. Товканець О. Формування правосвідомості учнів ПТУ у процесі правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. Вип. 25. С. 209–211.
20. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2012. 248 с.
21. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2005. 240 с.

REFERENCES

1. Abramova, V.M. & Shvachka, V.Yu. (2011). Pravova sotsializatsiia shkolariv yak obiekt teoretyko-pravovoho doslidzhennia [Legal socialization of schoolchildren as an object of theoretical and legal research]. *Legal science*. No. 3. pp. 7–13. [in Ukrainian].
2. Batanov, O.V. & Kudlay, T.P. (2003). Pravove vykhovannia [Legal education]. *Legal encyclopedia*: In 6 vol. 5: P–S. / Yu. S. Shemshuchenko (chief editor) and others]. Kyiv, p. 40. [in Ukrainian].
3. Boyko, D.M. (2005). Psykholohichni umovy formuvannia pravovoi kultury starshoklasnyki [Psychological conditions for the formation of the legal culture of high school students]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 211 p. [in Ukrainian].
4. Vaskovych, Y. (2008). Pravosvidomist ta yii vplyv na mentalitet ukrainskoho narodu [Legal consciousness and its influence on the mentality of the Ukrainian people]. *Law of Ukraine*. No. 6. pp. 108–111. [in Ukrainian].
5. Voitov, V.V. (2007). Pravove vykhovannia osobystosti dytyny : poniattia, sutnist, osoblyvosti [Socio-philosophical content of legal consciousness]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia National University. Zaporizhzhia. 200 p. [in Ukrainian].
6. Diduk, I.A. (2007). Pravovi uiavlennia molodi yak rezultat vidobrazhennia realnosti. [Legal representations of youth as a result of reflection of reality. Scientific studies on social and political psychology]. *Collection of articles / APN of Ukraine, Institute of social and political psychology; Editors: S.D. Maksymenko, M.M. Slyusarevskiy et al.* Kyiv, Issue 18 (21). pp. 169–18. [in Ukrainian].
7. Drobot, O.V. (2015). Psykholohiia upravlinskoi svidomosti osobystosti [Psychology of managerial consciousness of the individual]. *Doctor's thesis*. Odesa, 674 p. [in Ukrainian].
8. Zagreva, V.Ya. (2002). Pravova kultura starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkyl ta internativ [Legal culture of high school students of secondary schools and boarding schools]. *Problems of pedagogical technologies: Collection of scientific works*. Lutsk, No. 3. pp. 196–202. [in Ukrainian].
9. Zadorozhna, G. (2017). Pravove vykhovannia osobystosti dytyny : poniattia, sutnist, osoblyvosti [Legal education of the child's personality: concept, essence, features]. *Pedagogical magazine. Volyn*. No. 4 (7). pp. 12–17. [in Ukrainian].
10. Kalinovsky, Yu.Yu. (2005). Pravosvidomist yak sotsialnyi fenomen: struktura, rivni ta funktsii [Legal consciousness as a social phenomenon: structure, levels and functions]. *Collection of scientific works of the Kharkiv National University of the Air Force*. Issue 2 (23). pp. 118–122. [in Ukrainian].
11. Kashchuk, M.G. (2016). Pravove vykhovannia starshoklasnykiv u vykhovni roboti zahalnoosvitnoi shkoly (druga polovyna XX stolittia) [Legal education of high school students in the educational work of a comprehensive school (second half of the 20th century)]. *Candidate's thesis*. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Drohobych, 249 p. [in Ukrainian].

12. Kostyuk, G.S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhhichni rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of the individual]. (Ed.). L.N. Prokollenko. Kyiv, 608 p. [in Ukrainian].

13. Kutovy, V.V. (2021). Pravova kultura ta pravova svi-domist: vzaiemozalezhnist ta vzaiemovplyv. [Legal culture and legal consciousness: interdependence and mutual influence]. *Legal scientific electronic journal*. No. 1. pp. 36–41. [in Ukrainian].

14. Manoilo, N.G. (2008). Svithliadno-motyvatsiina vyznachenist pravosvidomosti: sotsialno-filosofskyi dyskurs [World-view and motivational certainty of legal consciousness: social and philosophical discourse]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 183 p. [in Ukrainian].

15. Murashchenko, O. (2024). Struktura pravosvidomosti [Structure of legal consciousness]. *Youth & market*. No. 10 (230). pp. 91–95. [in Ukrainian].

16. Nazarenko, O.A. (2023). Teoretyko-pravova kharakterystyka pravosvidomosti [Theoretical and legal characteristics of legal consciousness]. *Law and society*. No. 2. Vol. 2. pp. 3–8. [in Ukrainian].

17. Sukhomlynsky, V.O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to raise a real person]. Selected works: in 5 volumes. Vol. 2. pp. 149–416. [in Ukrainian].

18. Titomyr, O.S. (2015). Pravove vykhovannia na suchasnomu etapi derzhavotvorennia v Ukraini [Legal education at the current stage of state formation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].

19. Tovkanets, O. (2012). Formuvannia pravosvidomosti uchniv PTU u protsesi pravovoho vykhovannia. [Formation of legal awareness of vocational school students in the process of legal education]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*. Issue 25. pp. 209–211. [in Ukrainian].

20. Filosofiiia pravovoho vykhovannia (2012). [Philosophy of legal education: teaching aids]. (Eds.). A.P. Getman, O.G. Danylyan, O.P. Dzyoban and others; Kharkiv, 248 p. [in Ukrainian].

21. Shapar, V.B. (2005). Suchasnyi tlumachnyi psykholohichni slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv, 240 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2024

“Навчання ї досі розуміють лише як розвиток розуму, в той час коли воно має стати джерелом сил для оновлення та творення”.

*Марія Монтессорі
італійський педагог, лікар, філософ*

“Сила характеру, незалежно від його змісту, – скарб, який нічим не замінити. Вона черпається єдино з природних джерел душі, і виховання повинно над усе берегти цю силу, як основу всякої людської гідності”.

*Костянтин Ушинський
український педагог*

“Найтихіші слова – ті, що приносять бурю. Думки, які ступають голубиними кроками, керують світом”.

*Фрідріх Ніцше
німецький філософ*

“Нехай наші очі бачать в людях найкраще, серця вибачають найгірше, а душі не втрачають віри”.

*Ельчин Сафарлі
сучасний азейбаржанський письменник*

“Загляньте у свої власні душі і знайдіть в них іскру правди, яку Бог помістив в кожне серце і з якої, тільки ви самі зможете роздмухати полум'я”.

*Соқрат
грецький філософ*

